

De tentoonstelling ‘Struikelsteentjes in Maastricht’

13 april tot 30 mei 2016

Stadshal Centre Céramique, Maastricht

[inleiding]

350 struikelsteentjes voor Maastrichtse nazi-slachtoffers

Gedurende de Tweede Wereldoorlog zijn meer dan 350 inwoners uit Maastricht gedeporteerd en vermoord door de nazi's. Met een struikelsteentje wordt een blijvende herinnering gecreëerd voor deze Maastrichtse Joden, Sinti en verzetsstrijders. De struikelsteentjes worden in het trottoir geplaatst recht tegenover de voordeur van het woonhuis waaruit het slachtoffer is weggevoerd. Er zijn nu al 125 struikelsteentjes gelegd, gefinancierd door particulieren. Hiermee worden de slachtoffers van het naziregime op lokaal niveau herdacht en geplaatst in de context van de Maastrichtse samenleving van toen. Zij die zijn weggevoerd uit hun huizen krijgen nu een tastbare herinnering.

Individueel lot zichtbaar

Struikelsteentjes zijn kleine betonnen blokken met een messing bovenlaag van tien bij tien centimeter waarin de gegevens – naam, geboortedatum, en datum en plaats waarop de bewoner van dat huis is

vermoord – met de hand zijn gestanst. Het gaat hierbij om de slachtoffers van de nazi-ideologie die vanwege hun ‘zijn’ – zeg maar hun geboorte of overtuiging – gedood zijn. Zo krijgen alle slachtoffers een eigen monument. Met het unieke opschrift wordt hun individuele lot zichtbaar gemaakt, en in het openbaar erkend.

Publieke erkenning

De erkenning in de openbaarheid is wezenlijk. Het aangedane leed kan natuurlijk nooit ongedaan worden gemaakt, maar juist door de publieke erkenning kunnen de nabestaanden van het slachtoffer zich in de toekomst (klein)kinderen van bijvoorbeeld Joden of verzetsstrijders gaan voelen die met veel respect behandeld worden.

Bouwsteen voor de toekomst

Erkenning van misdaden uit het verleden, vergroot bovendien de kans dat iets dergelijks in de toekomst voorkomen kan worden. Ontkenning daarentegen is eigenlijk een voortzetting van de genocide.

Het struikelsteentje is zo méér dan een plek om te gedenken en herdenken. Het is ook een bouwsteen voor een betere samenleving waar men figuurlijk over struikelt en dus bij stil moet staan.

Europees project

De Duitse kunstenaar Gunter Demnig (*1947) plaatste de eerste struikelsteentjes (‘Stolpersteine’, ‘Pavés de Mémoire’,

‘Stumblingstones’, ‘Gedenkklinker’) in 1995 in Keulen, en in 1996 in Berlijn. In 2007 zijn de eerste steentjes in Nederland gelegd, in het Twentse Borne. Sinds 2012 worden struikelstenen in Maastricht gelegd. Ook in Sittard-Geleen, Valkenburg, Heerlen en Kerkrade liggen al vele struikelsteentjes. Er liggen nu 56.000 steentjes in 1600 Europese steden en dorpen, van Noorwegen tot aan de Oekraïne en Italië. De term ‘struikel’ kiest Demnig met de gedachte dat men over een steentje ‘in hoofd en hart’ moet struikelen. In de praktijk komt dat neer op stilstaan, nadenken en het hoofd buigen om de tekst goed te lezen. Een Europees eerbetoon op lokaal niveau in de eigen buurt.

Nogmaals: de toekomst

Het individuele karakter van een struikelsteentje vergemakkelijkt identificatie. Die vindt niet alleen plaats met gebeurtenissen uit het verleden. Struikelstenen hebben ook voor het heden en de toekomst een grote betekenis. Met een inbedding in de huidige antidiscriminatiebeweging bereikt men zowel de herdenking van het verleden als preventie van een dergelijk drama in de toekomst.

Bewustwording en samenwerking met bewegingen die zich sterk maken tegen discriminatie en vóór de rechten van bijvoorbeeld vluchtelingen zijn van groot belang.

De waarschuwing die van het verleden uitgaat, wordt zo vertaald naar het heden.

[Pommée]

Slachtoffer van arrestatie van Sinti en Roma in Limburg

Maria Agnes Pommée wordt op 17 augustus 1939 geboren aan de Gronsvelderweg in Maastricht. Ze groeit op in een Nederlands Sinti-gezin van acht kinderen. Maria Agnes heeft drie zusjes: Maria Francisca, Anna en Margaretha en vier oudere broers: Dirk-Hendrik, Johannes Hubertus, Karel en Antoon. Alle kinderen zijn geboren in verschillende Limburgse plaatsen omdat het gezin, zoals gebruikelijk voor Sinti, vaak wisselt van woonplaats. Vader Benedictus, van oorsprong Rotterdammer, is huisschilder. Zijn echtgenote Anne is afkomstig uit het Duitse Stromberg. Het gezin Pommée woont in woonwagenkamp ‘De Kleine Heide’ in Venlo.

Inval in ‘De Kleine Heide’

Op 14 mei 1944 beveelt de *Sicherheitspolizei* de Nederlandse politiecommando’s alle Sinti en Roma in Nederland te arresteren. Omdat de politie niet goed weet wie tot de Roma of Sinti behoren, wordt bij de arrestaties vooral gelet op diegenen die zogenaamd de uiterlijke kenmerken van een ‘Zigeuner’ hebben. In de vroege ochtend van 16 mei worden bij een inval in ‘De Kleine Heide’ 23 personen opgepakt, onder wie het Sinti-gezin Pommée. Nog voor acht uur ’s ochtends wordt de volledige groep op transport gezet naar kamp Westerbork. Vijf dagen later, op 19 mei 1944, wordt het gezin Pommée vanuit kamp Westerbork naar Auschwitz gestuurd.

Gezin wordt gescheiden

Van de 453 getransporteerden zijn er 245 Sinti en Roma. Door de erbarmelijke

omstandigheden sterft moeder Anne op 22 mei 1944, vlak voor aankomst in Auschwitz. Bij aankomst wordt vader Pommée van zijn kinderen gescheiden. Niet lang daarna wordt hij overgeplaatst naar Mittelbau-Dora, een buitenkamp van Buchenwald. Daar worden onder andere V2-raketten gebouwd die tegen Engeland zullen worden ingezet. Benedictus Pommée sterft op 8 maart 1945. Hij is dan 38 jaar.

Vergast

Maria Agnes Pommée is vier jaar als ze waarschijnlijk op, of vlak na, 2 augustus 1944 samen met haar broertjes en zusjes wordt vergast in Auschwitz-Birkenau II, de kampafdeling voor vrouwen en kinderen.

Settela Steinbach: niet Joods maar Sinti

Op 19 mei 1944, de dag van het transport van de familie Pommée, maakt de Duits-Joodse fotograaf Rudolf Breslauer, zelf ook gevangene in Westerbork, zijn beroemd geworden filmopname van de dan tienjarige Settela Steinbach. Tientallen jaren lang is deze foto hét symbool van de Jodenvervolging in Nederland. Ten onrechte, blijkt in december 1994. Dan ontdekt journalist Aad Wagenaar dat het onbekende meisje Settela Steinbach is. Geen Joods meisje, maar een Sinti-meisje dat op 23 december 1934 in het Zuid-Limburgse Buchten is geboren. Settela is het zevende kind van de tien kinderen van Heinrich en Emilia Steinbach. Op 16 mei 1944 arriveert Settela in kamp Westerbork. Ze verblijft drie dagen in barak 69, en wordt dan op transport gezet naar Auschwitz. In de nacht van 31 juli op 1 augustus 1944 wordt ze daar samen met haar moeder en vier broertjes en zusjes vergast. Ze is dan negen jaar. De overige vijf kinderen overleven de oorlog evenmin.

[Jo Lokerman]

Hoe verzetsstrijder Jo Lokerman wordt verraden

Maastrichtenaar Jo Lokerman is een verzetsstrijder van het eerste uur. Meteen al op de dag dat de Duitsers Maastricht bezetten, veroorzaakt de machinist bij de Nederlandse Spoorwegen een opstootje waardoor verschillende Belgische krijgsgevangenen kunnen ontsnappen. Ook houdt hij zich al snel bezig met het verspreiden van illegale bladen als *Vrij Nederland* en *Het Parool*. Daarnaast smokkelt hij piloten het land uit. Jo besluit zijn lidmaatschap van het Nederlandse Verbond van Vakverenigingen op te zeggen als de vakbonden zich aanpassen aan de Duitse regels. Hierdoor wordt hij gedegradeerd.

'Goedenavond, Thijs'

In lijn met zijn sociaaldemocratische achtergrond – Jo is gemeenteraadslid voor de SDAP – wordt hij tijdens de oorlog hoofd van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO) in Maastricht. Hij helpt Joden en krijgsgevangenen aan onderduikadressen en zorgt voor distributiebonnen. Jo wordt verraden door de dan 25-jarige mevrouw Zeguers-Boere, die zich voordoeft als een van de verzetsleden. Om het vertrouwen van het verzet te winnen, neemt ze zelfs een onderduiker in huis aan het Sint Servaasklooster 37. Als bij slager Ummels in de Wolfstraat 6 een belangrijke LO-bespreking plaatsvindt over het vrijkopen van verzetsleden, licht mevrouw Zeguers-Boere de *Sicherheitspolizei* (SIPO) in. Jo ontsnapt die avond aan arrestatie omdat hij wegens ziekte niet aanwezig kan zijn. Op de avond van 9 mei 1944 komt Jo op verzoek van mevrouw Zeguers-Boere voor een bespreking naar haar woning aan het Sint Servaasklooster. Wanneer zij Jo begroet met de woorden 'Goedenavond, Thijs', is dat het signaal

voor de SIPO-leiders Richard Nitsch en Max Ströbel. Ze komen vanachter een gordijn vandaan en arresteren Jo.

Vermoord in Neuengamme

Vanwege dit verraad worden die avond nog vijftig andere verzetsmensen opgepakt, onder wie Giel Ummels, Edmond Houtappel, Hubèr Jamin en Hein Lochtman. Jo wordt naar kamp Vught gestuurd en van daaruit naar concentratiekamp Oranienburg. Uiteindelijk wordt hij op 44-jarige leeftijd vermoord in concentratiekamp Neuengamme. Na de oorlog heeft Jo postuum tal van onderscheidingen ontvangen, onder meer uit Nederland, België, de Verenigde Staten, Frankrijk, Engeland en Israël. De gemeente Maastricht heeft een straat naar hem vernoemd.

[Giel Ummels]

Giel Ummels, verzet vanuit de slagerij

Giel Ummels woont aan het begin van de Tweede Wereldoorlog in de Maastrichtse Wolfstraat. Op nummer 6, om precies te zijn. Daar heeft hij een slagerij. Hij is getrouwd en heeft twee jonge dochters: Mieke en Tonny. Zijn werk als verzetsstrijder begint in 1942. Dan vraagt kapelaan Joosten van de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek, die al actief is in het verzet, of hij wil helpen bij het verspreiden van voedselbonnen. Ook wordt Giel gevraagd mensen te verzamelen voor een overval op het distributiekantoor van de Duitsers.

Voedselbonnen in de poppenwagen

Giel is lid van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO) en probeert distributiebonnen te leveren aan onderduikers. Zijn slagerij is een schuilplaats voor Joodse onderduikers, Belgische en Franse krijgsgevangenen, maar ook voor Franse, Amerikaanse en Britse piloten. Hij helpt hen te ontsnappen. Zo nu en dan met hulp van dochter Mieke. Zij pakt de geallieerden bij de hand en brengt hen naar de Zusters Ursulinen of de Zusters Onder de Bogen. Ook worden voedselbonnen verstopt in de poppenwagen van Mieke, die zij dan naar verzetsman Jo Lokerman brengt. Regelmatig vindt bij slagerij Ummels overleg plaats over het vrijkopen van verzetsstrijders.

Verraden, ondervraagd, gevangengenomen

Op 9 en 10 mei 1944 worden vijftig mensen opgepakt, onder wie Giel en zijn echtgenote Truike (Gertruda) Meijs. Mevrouw Zeguers-Boere heeft hen aan de SIPO kunnen verraden door zich voor te doen als verzetslid. Het verzet vertrouwt haar omdat haar echtgenoot in 1940 als krijgsgevangene in Duitsland moest gaan werken. Bovendien heeft ze een onderduiker in huis genomen.

Giel en zijn echtgenote Truike worden ondervraagd. Dat geldt ook voor mede-verzetslid en buurman Edmond Houtappel en zijn echtgenote. De ondervragingen vinden plaats in een pand aan de huidige Wilhelminasingel. Vervolgens worden de ondervraagden naar de gevangenis op de Minderbroedersberg gebracht. De dochters van Giel zijn in die periode drie dagen alleen in huis met Duitse soldaten.

Vermoord in Sachsenhausen

Na drie weken komen de echtgenotes van Giel en Edmond vrij. Mevrouw Ummels duikt onder met haar twee dochters. Giel wordt naar kamp Vught gestuurd. Het verzet plant een overval op het transport bij het viaduct in Sittard

om Giel vrij te krijgen. De voorgenomen actie mislukt, weer door het verraad van mevrouw Zeguers-Boere. Giel gaat vanuit kamp Vught op het laatste transport naar concentratiekamp Oranienburg. Uiteindelijk wordt hij vermoord in concentratiekamp Sachsenhausen. Dat gebeurt op 2 december 1944. Giel is dan 35 jaar. Zijn één jaar oudere broer Mathieu, die tegelijkertijd met hem is gearresteerd, wordt vermoord op 6 mei 1945 in concentratiekamp Neuengamme.

[Edmond Houtappel]

Edmond Houtappel: wijnhandelaar opgeleid in Bordeaux

De Maastrichtse wijnhandelaar Edmond Houtappel en zijn echtgenote Maria wonen aan de Franciscus Romanusweg in Wyck. Als de Duitsers hun woning vorderen, verhuizen ze met dochter Maddy naar de grossierderij van de familie in de Wolfstraat nummer 8. Edmond is reservekapitein in het 13de regiment Infanterie van het Nederlandse leger en leidinggevende van de grenswachters in Wahlwiller. In zijn militaire functie fotografeert hij het terrein van de Duitse troepen. Vervolgens worden deze foto's via zijn zwager, de Belgische consul in Maastricht, doorgespeeld aan de Belgische regering. 'Na de Duitse inval in Nederland wordt Edmond via zijn buurman Giel Ummels ook actief in de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO). Hij helpt mee met het vinden van onderduikplaatsen en zorgt voor distributiebonnen,' vertelt mevrouw M. Frijns-Ummels.

Aantal onderduikers groeit

In de kelder van het huis van de Houtappels is een doorgang gemaakt naar het

buurhuis van Giel Ummels zodat onderduikers indien nodig veilig kunnen vluchten naar een ander adres. In 1944 groeit het aantal onderduikers van de LO van enkele honderden tot meer dan duizend. Per maand wordt meer dan 20.000 gulden aan steunuitkeringen betaald. Daarbij wordt een speciaal fonds opgericht om gevangengenomen verzetsstrijders vrij te kunnen kopen. Mevrouw Zeguers-Boere speelt in op de grote geld sommen die het verzet wil geven voor gevangen verzetsleden en verraadt hen voor de koopsom. Het verzet vertrouwt haar omdat haar echtgenoot in 1940 als krijgsgevangene in Duitsland moest gaan werken. Bovendien heeft ze een onderduiker in huis genomen.

Duitse feesten aan de Van Heylerhofflaan

Mevrouw Zeguers-Boere organiseert in haar huis aan de Van Heylerhofflaan feesten voor Duitse militairen en prostituees. Ook houdt ze zich bezig met zwarthandel en smokkel. In december 1941 verhuist ze naar Servaasklooster 37. Daar wordt ze in 1942 gearresteerd wegens illegale handel. Tijdens haar gevangenschap krijgt ze een relatie met het hoofd van de *Sicherheitspolizei* in Maastricht: Max Ströbel. Mevrouw Zeguers-Boere weet verzetsstrijders te vinden en speelt informatie over hun verblijfplaats door aan de SIPO.

Edmond overlijdt in Neuengamme

Op 9 en 10 mei 1944 worden in totaal vijftig mensen opgepakt, onder wie Edmond en Maria Houtappel en mede-verzetsstrijder Giel Ummels en zijn echtgenote. Alle vier worden ze naar de gevangenis gebracht op de Minderbroedersberg. Na drie weken worden mevrouw Houtappel en mevrouw Ummels vrijgelaten. Hun echtgenoten overleven het verraad van mevrouw Zeguers-Boere niet. Giel Ummels wordt op 2 december 1944 vermoord in concentratiekamp Sachsenhausen. Edmond Houtappel wordt op 24 november 1944 vermoord in concentratiekamp Neuengamme.

[Lambert Kraft]

Lambert Kraft: communistisch verzetsstrijder

Lambert Kraft woont tijdens de Tweede Wereldoorlog aan de Gronsvelderzijweg, het huidige Wim Duisenbergplantsoen. Hij is getrouwd met Maria Agnes Renkens. Ze hebben vier kinderen: Sybilia, Mia, Jean en Barbara, die al vroeg sterft. Lambert is handelsreiziger in stofzuigers. In 1939 wordt hij lid van de Maastrichtse gemeenteraad voor de Communistische Partij van Nederland. Al in de jaren dertig is hij betrokken bij de Maastrichtse opvang van communistische vluchtelingen die uit Duitsland komen. Zelf biedt hij zes weken lang onderdak aan ‘Ome Dirk’, een communistische arbeider uit het Roergebied die betrokken is bij de eerste aanslag op Hitler.

Twee keer gearresteerd

Lambert is lid van verzetsgroep De Vonk. Het gelijknamige blad wordt bij hem thuis gedrukt. Op 8 december 1940 wordt hij op last van de *Sicherheitspolizei* gearresteerd vanwege betrokkenheid bij de hulp aan Duitse vluchtelingen in de jaren dertig. Op 28 februari 1941 wordt Lambert weer gearresteerd door de SIPO en de SD. Dit naar aanleiding van de felle anticomunistische reactie na de Februaristaking drie dagen eerder in Amsterdam. Deze keer zit hij vast tot 28 maart 1941 op het politiebureau in Wyck. De arrestatie van Kraft betekent overigens ook het einde van het clandestien uitgegeven blad *De Vonk*.

En wéér gearresteerd

Op 25 juni 1941 wordt Lambert voor de derde keer opgepakt. Dit heeft alles te maken met de Duitse jacht op communisten nadat het Molotow-Ribbentroppact is verbroken. Samen met drie andere bekende communisten komt Lambert

terecht in de gevangenis op de Minderbroedersberg. Vervolgens wordt hij naar kamp Schoorl gebracht. Van daaruit komt hij in drie Duitse concentratiekampen terecht. Het laatste kamp is Neuengamme, waar hij zwaar lichamelijk werk moet verrichten onder erbarmelijke omstandigheden.

Overleden in Neuengamme

Lambert overlijdt op 22 juni 1942 in concentratiekamp Neuengamme. Hij is dan 40 jaar. De stad Maastricht eert twee verzetsstrijders die lid zijn geweest van de gemeenteraad door een straat naar hen te vernoemen. Een van hen is Lambert Kraft, de ander is Jo Lokerman.

Verzet uit christelijke overtuiging

Derk en Berendina – of Berendje – van Assen zijn aan het begin van de Tweede Wereldoorlog 59 en 56 jaar oud en wonen aan de Cannerweg 24A in Maastricht. Derk is deurwaarder van de Directe Belastingen en een man van aanzien in de stad. Dat komt ook doordat hij voorzitter is van de Christelijke Vakbond voor Belastingambtenaren. Derk en Berendina zijn overtuigd christen en lid van de Gereformeerde Kerk, waar een kleine gemeenschap van bestond in Maastricht. Ze zijn bereid hun leven te riskeren om dat van anderen te redden. Ze geloven dat iedereen gelijk is voor God en handelen vanuit deze overtuiging.

Beiden actief in het verzet

Vanaf het begin van de oorlog is Derk actief in het verzet. Aanvankelijk opereert hij alleen, maar al snel sluit hij zich aan bij de verzetsgroep-Versleijen. Die bestaat uit belastingambtenaren uit Limburg die, binnen de LO werken, de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers, samenwerkten, maar ook met andere verzetsgroepen zoals de groep-Bongaers uit de mijnstreek en groepen over de grens in België. Dit om de vlucht van joden naar België en het

neutrale Zwitserland te regelen Ook Berendje is lid van de LO. Daarnaast is Derk lid van *Trouw*, een nationale christelijke verzetsgroep. Door zijn sociale positie bevordert Derk de samenwerking tussen de protestantse en rooms-katholieke verzetsgroepen. Verder helpt hij bij de publicatie van illegale bladen en het opzetten van landelijke informatienetwerken. Derk en Berendina bieden zelfs hun huis aan als werkplek voor professionele documentvervalsers. In de zomer van 1942 moet het Joodse gezin Schaap, dat woonde op de Grote Staat 19, zich melden voor deportatie. Derk is bevriend met het gezin en zorgt voor een schuilplaats. Ook regelt hij valse persoonsbewijzen, waaruit de letter 'J' van Jood is verwijderd.

Opzettelijk besmet

Op 24 juli 1943 wordt Derk gearresteerd door de nationale *Sicherheitspolizei* (SIPO). Dat geldt ook voor het echtpaar Sandhaus-Hoffnung, dat bij Derk en Berendje van Assen is ondergedoken. Ze worden naar het huis van bewaring op de Minderbroedersberg gebracht. Daar wordt Derk wekenlang ondervraagd door *Oberscharführer* van de Sicherheitsdienst Limburg (SD) Richard Nitsch. Ondertussen bedenken de leden van de LO een plan om Derk te bevrijden. Dokter Castermans besmet hem opzettelijk met paratyfus, zodat hij in het naburige ziekenhuis Calvariënberg zal worden opgenomen. Van daaruit zou hij eenvoudig bevrijd kunnen worden door leden van het verzet.

Postume onderscheidingen

De Duitsers doorzien het plan. Daarom geeft Brigadeführer Karl Eberhard Schöngardt van de *Sicherheitspolizei* (SIPO) in Den Haag bevel Van Assen direct te fusilleren. Richard Nitsch, Hans Conrad en chef van de SD in Limburg, Max Ströbel schieten hem op 14 september 1943 om acht uur 's ochtends dood in de Schadijkse bossen in Meterik (gemeente Horst, tegenwoordig Horst aan de

Maas). Hij is juist in dit bosgebied omgebracht om te laten zien dat het bosrijke gebied geen obstakel voor de Duitsers vormde het verzet de kop in te drukken. Zijn echtgenote Berendina is intussen ook opgepakt. Nadat ze een tijd in de gevangenis in Maastricht heeft doorgebracht, komt ze via Haren in kamp Vught terecht. Van daaruit wordt ze op transport gezet naar concentratiekamp Ravensbrück, waar ze op 18 februari 1945 wordt vermoord. Ze is dan vijftig jaar. Na de oorlog ontvangt het echtpaar Van Assen postuum de Yad Vashem-onderscheiding van de staat Israël en een Nederlandse onderscheiding voor hulp aan marine-, landmacht- en luchtmachtofficiëren.

Mathieu Jenniskens wijst graf aan

Dat we de plaats kennen waar Van Assen is doodgeschoten, is te danken aan de toen vijftienjarige Mathieu Jenniskens, die 's morgen met paard en kar onderweg is naar een afgelegen stuk grond van de familie. Hij kiest de kortste weg, namelijk rechtstreeks door de Schadijkse bossen. Op een gegeven moment hoort hij het salvo waarmee Derk werd gefusilleerd. Even verderop staat ineens een Duitse soldaat voor zijn neus, het geweer in de aanslag. Mathieu schrikt zich natuurlijk een hoedje, maar de soldaat vraagt hem echter alleen of hij het paard even mag gebruiken, omdat de ruime auto waarmee het gezelschap van Maastricht naar Meterik was gereden voor zijn Nacht- und Nebelaktion, vast was komen te zitten in het mulle zand. Wanneer de klus geklaard is, mag Mathieu zijn paard weer inspannen en de reis voortzetten. Hij ontvangt zelfs een fooi voor zijn hulp: 42,5 cent.

Wanneer de Nederlandse autoriteiten na de oorlog aan de gevangengenomen Richard Nitsch vragen op welke plekken de ongeveer honderd (!) verzetsstrijders, die door de SD voornamelijk in bossen en heidevelden van het dunbevolkte Noord- en Midden-Limburg zijn terechtgesteld, kan hij die niet meer opnoemen. Maar hij herinnert zich wel de executie van Derk van Assen:

‘In de Schadijkse bossen heeft een boerenzoon ons geholpen, toen we met onze auto vast zaten in het zand. Als jullie die jongen kunnen vinden en hij kan vertellen waar hij was toen hij ons zijn paard moest lenen, dan wijs ik de executieplek wel aan’. De hele familie Jenniskens is in oktober 1945 aan het aardappelen rapen, wanneer de arrestantenwagen van het gerecht met Richard Nitsch in het Meterikse Veld arriveert. Mathieu wijst op de bosweg de plek aan, waarop Nitsch resoluut naar de executieplek beent en zegt ‘Dan ga daar maar graven’. Het is dus niet vreemd dat de familie Jenniskens zich vervolgens decennia lang heeft ontfermd over het eenvoudige houten kruis dat op die plek aan Derk van Assen herinnert. Derks stoffelijk overschot is herbegraven op het Nederlands ereveld Loenen, te Loenen.

[Hein Lochtman]

De geestkracht van kapelaan Hein Lochtman

Kerkradenaar Hein Lochtman is een van de zes kinderen van herbergier Jacob Lochtman en zijn echtgenote Maria. Als Hein negen jaar is, sterft zijn vader. Omdat hij priester wil worden, gaat hij van 1932 tot 1936 naar het gymnasium van Rolduc. Daarna studeert hij aan het grootseminarie in Roermond. Op 9 maart 1940 wordt hij tot priester gewijd. Zes maanden later wordt hij aangesteld als kapelaan in Limmel-Maastricht. Een beroemde uitspraak van Hein in deze tijd is: “Der Löwe ist gekettet, seine Kraft rüstet sich.” Met deze kernachtige zin maakt hij duidelijk dat met de capitulatie van Nederland de strijd tegen de nazi’s niet verloren is. Integendeel: wat hem betreft, begint de strijd nu pas. Zijn geestkracht is groot.

Ondervraagd en gemarteld

Hein Lochtman maakt deel uit van de LO, de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers. Hij zorgt voor onderduikadressen, geld, levensmiddelen en voedselbonnen. Bovendien laat hij in zijn woning aan de Populierenweg 36 drie studenten uit Kerkrade onderduiken: Jan Boumans, Piet Buck en Martin Kloot. Dit is nodig omdat de drie anders dwangarbeid moeten verrichten omdat ze weigeren de loyaliteitsverklaring van de Duitsers te ondertekenen. In de vroege ochtend van 10 mei 1944 wordt Hein Lochtman door het verraad van mevrouw Zeguers-Boere opgepakt. Leden van de *Sicherheitspolizei* ondervragen en martelen hem in hun hoofdkwartier aan de tegenwoordige Wilhelminasingel nummer 71. Op 8 juni 1944 wordt Hein op transport gesteld naar kamp Vught, waar hij ondanks de omstandigheden pastorale zorg verleent aan medegevangenen.

Verzetshedenkingskruis

Vanuit kamp Vught gaat Hein Lochtman naar concentratiekamp Oranienburg. Daar werkt hij eerst in de vliegtuigfabrieken van Henschel, later in een steengroeve. Als Hein ziek wordt, zetten de Duitsers hem op de trein naar kamp Bergen-Belsen. Daar wordt de 33-jarige kapelaan op 27 februari 1945 vermoord. In de jaren vijftig wordt in Limmel een gemeenschapshuis gebouwd. Dat was altijd al een grote wens van Hein. De naam van dat gemeenschapshuis: Kapelaan Lochtmanhuis. Op 21 juni 1982 ontvangt Hein postuum het Verzetshedenkingskruis. Sinds 24 januari 1995 staat in de hal van het gemeenschapshuis een buste van kapelaan Lochtman.

[Hubèr Jamin]

Gevangenvaarder en luistervink voor de goede zaak

Hubèr Jamin is gevangenvaarder. Daarnaast verzorgt hij waarschijnlijk zieken in de gevangenis op de Minderbroedersberg. In de loop van 1943 worden de levensomstandigheden in de gevangenis steeds slechter, voornamelijk door voedseltekort. Hubèr Jamin smokkelt daarom boterhammen de gevangenis in. Die bewaren Hubèr en zijn gezin tijdens het avondeten.

Treinovervallen mislukken

Ook geven Hubèr en andere gevangenvaarders informatie uit verhoren door aan het verzet. Zo mislukt een aantal geplande arrestaties omdat de betroffenen op tijd kunnen onderduiken. Daarnaast speelt hij data en tijden door aan de LO, de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers. Die gegevens hebben betrekking op de transporten van verzetsstrijders naar kamp Vught. Hierdoor kan het verzet verschillende overvallen organiseren op treinen met gevangengenomen verzetsstrijders. Deze overvallen mislukken steeds door voortijdig verraad, dat waarschijnlijk is toe te schrijven aan mevrouw Zeguers-Boere.

Hubèr komt terecht in Buchenwald

Vaststaat dat verzetsstrijder Hubèr door toedoen van mevrouw Zeguers-Boere thuis is gearresteerd. Dat gebeurt op 9 mei 1944 aan de Statensingel 84. Hubèr wordt op 8 maart 1945 vermoord in concentratiekamp Buchenwald. Mevrouw Zeguers-Boere gaat na de arrestatie van Hubèr en vijftig anderen op vakantie met ss'er Max Ströbel. Na terugkomst in Maastricht zet ze haar geraffineerde

praktijken voort. Het geld dat ze hiermee verdient, besteedt ze aan een riante manier van leven.

[Marcelle Devries]

Vooraanstaand lid van de joods gemeenschap

Sigmund Devries is afkomstig uit een Joodse familie in het Duitse Oost-Friesland. Hij trekt naar het zuiden, naar Maastricht, en trouwt hier in 1905 met Elvira Heijmans. In 1907 voltooien ze de bouw van hun huis aan de Bosscherweg 185. Achter dat huis bevindt zich het fabriekspand voor hun huidenzouterij, waarvan ze beiden directeur zijn. Het gezin Devries is actief binnen de joodse geloofsgemeenschap. Vader is betrokken bij het bestuur van de synagoge. Moeder is raadslid van de vrouwengroep en dochter Marcelle is lid van de Joodse gezelligheidsvereniging *Amicitia*.

Uit huis gezet

Al vanaf het begin van de Tweede Wereldoorlog is de Jodenvervolging voelbaar voor Marcelle. Zo vindt het bevriende gezin Zilversmit onderdak bij het gezin Devries aan de Bosscherweg van eind 1941 tot aan de zomer van 1942, omdat de Zilversmits door een NSB'er uit hun hoedenwinkel annex woonhuis in de Maastrichter Brugstraat zijn gezet. Duitse militairen nemen ook het huis aan de Bosscherweg in bezit. Mijnheer en mevrouw Devries gaan dan noodgedwongen in de loods achter hun huis wonen. Niet veel later duiken zij onder. De familie Zilversmit is naar een ander adres bij een Joods familie gegaan en daarna in onderduik in België.

Op transport naar Auschwitz

Op dinsdag 25 augustus 1942 moet Marcelle zich melden voor tewerkstelling in Duitsland. Dat doet ze ook, omdat ze denkt dat ze hierdoor haar ouders kan sparen. In een groep van 290 Limburgse Joden wordt Marcelle gedeporteerd naar Westerbork. Op vrijdag 28 augustus wordt ze op transport gesteld naar Auschwitz. Meteen na haar aankomst op maandag 31 augustus wordt Marcelle vermoord. Ze is 36 jaar. Haar ouders slagen erin om onder te duiken in Luik. Haar zus duikt onder in Haarlem, en wordt verraden. Ze kan ontkomen en gaat vervolgens naar Luik. Haar broer vlucht naar Zwitserland. Met uitzondering van Marcelle overleven deze gezinsleden de oorlog.

[Léonard Salomon]

Léonard Salomon: een zeer liefhebbende vader

Léonard Salomon heeft een textielwinkel op de Grote Gracht, naast slagerij Drielsma. Hij woont in bij de zus van zijn moeder, Carolina Haguenuer-Karels, op de Stenenbrug. Zijn zoon Emile groeit op bij het gezin Drielsma. Zijn andere zoon Jackie, groeit op bij zijn oma, de moeder van Léonard: Rosalie Karels. Léonard Salomon komt vaak bij het gezin Isaack. De Isaacks hebben een lederzaak op de Grote Gracht. Waarschijnlijk zit Léonard in het verzet. De Duitsers verbieden zijn handel in textielwaren.

Verraden door een NSB'er?

Samen met het gezin Isaack wordt Léonard in augustus 1942 voor de eerste keer gearresteerd. Ze moeten zich melden bij de school in de Professor Pieter

Willemsstraat en worden vervolgens naar het doorgangskamp Westerbork gebracht. Een maand later is Léonard weer vrij. Vanwege zijn gemengde huwelijk mag hij naar huis om te zorgen dat zijn half-joodse kinderen goed achterblijven. Op 11 november 1942 wordt hij voor de tweede keer gearresteerd en vermoedelijk eerst naar de gevangenis in Maastricht gebracht. Hij zou zijn verraden door een NSB'er die in de Ridderstraat woont. Emile ziet zijn vader tot vlak voor diens tweede arrestatie. Hij vermoedt dat zijn vader nooit is ondergedoken omdat hij daar geen geld voor had.

Vermoord in Sobibor

Léonard verblijft bijna zeven maanden in kamp Westerbork. Op 3 mei 1943 krijgt hij te horen dat hij de volgende ochtend op transport gaat naar het oosten. Die nacht kan hij niet slapen. Hij schrijft een aangrijpende brief aan zijn zonen Emile en Jackie. 'Nu is alles voorbij en ga [ik] naar een onbekende wereld waar ik niets meer van jullie zal horen.' Gedurende het transport naar vernietigingskamp Sobibor lukt het hem nog een briefkaart uit de trein te gooien voor Emile en Jackie. 'Ik hoop het beste voor jullie ik zal moed houden en altijd aan jullie denken jullie vader is altijd in het hart bij jullie (...).' Léonard arriveert op 7 mei in Sobibor en wordt daar diezelfde dag vermoord.

[Louis Salomon en Max Salomon]

De broers Louis Salomon en Max Salomon

Louis Salomon woont met zijn vrouw Yvonne Salomon-Mertens en hun twee kinderen Roos en Jeanny aanvankelijk in de Gubbelstraat 17. Daarna verhuizen

ze naar de Grote Gracht, de Statensingel, en uiteindelijk naar de Grote Staat. In 1938 verhuist het gezin naar de Alexander Battalaan 74. Vanuit al deze locaties handelt Louis in textiel en ondergoed. Ook staat hij met zijn vrouw op de markt, iets waaraan zijn dochter Jeanny (*1929) goede herinneringen heeft.

Joods verzet

Louis is zeer actief in Maastricht. Zo speelt hij in het eerste elftal van MVV. In de oorlog werkt hij in het verzet en heeft contacten in Antwerpen en Amsterdam. In het verzet is hij contactpersoon voor een Belgische verzetsgroep: de Witte Brigade. Wanneer eind mei 1941 Joden niet meer naar de bioscoop mogen, haalt Louis 16 mm geluidsfilms uit Amsterdam om die in zijn huis aan de Alexander Battalaan te vertonen.

Louis is met zijn vrouw Yvonne in Amsterdam wanneer op 20 mei 1942 tien Joodse mannen worden opgepakt als represaillemaatregel door de Duitsers. Zijn broer Max is een van de tien gearresteerde Joden. Een dag later bonzen de nazi's op de deur van het huis aan de Battalaan om Louis op te halen. Zij dreigen bij de twee dochters dat Louis zich uiterlijk 26 mei 1942 voor 16.00 uur bij de *Sicherheitsdienst* (SD) in het 'Witte Huis' aan de Sint Lambertuslaan 7 (op de hoek van de Prins Bisschopssingel) moet melden. Doet hij dat niet, dan zal dat ernstige gevolgen hebben voor de tien reeds gearresteerde gijzelaars. De dochters geven dit door aan hun vader in Amsterdam. Dat Louis in het verzet zit, komt door verraad in Maastricht aan het licht. In Amsterdam wordt hem aangeraden niet terug te keren maar onder te duiken. Louis is niet alleen bevreesd voor zijn broer, zijn vrouw en kinderen maar ook voor het lot van de gijzelaars. Hij besluit daarom wel terug te keren en zich te melden bij de SD in het 'Witte Huis'. Bij aankomst wordt zijn echtgenote Yvonne meteen van de trap getrapt; Louis wordt gevangengezet. Hij blijft veertien dagen in de gevangenis in Maastricht en wordt dan eerst naar Vught en vervolgens naar

Amersfoort overgebracht. Dat Louis gemengd getrouwd is, mag niet baten omdat de nazi's hem verdenken van verzetsactiviteiten. Sophie laat na het wegvoeren van haar man de textielzaak op haar naam zetten. Op deze manier kan ze de winkel voortzetten en haar gezin onderhouden.

Louis valt in handen van kampbeul

In kamp Amersfoort wordt Louis betrapt wanneer hij een medegevangene een tomaat geeft. Voor straf wordt hij op 2 juli 1942 in een hondenhok gezet. De Duitse kampbeul Hugo Hermann Wolf dwingt hem een hond na te doen en trapt hem vervolgens dood. Louis is dan 42. Hugo Hermann Wolf wordt na de oorlog voor het gerecht in Amsterdam in 1947 tot levenslang veroordeeld. Louis Salomon ontvangt in 1981 postuum het Verzetsherdenkingskruis dat nu in Oorlogsmuseum Overloon is te zien.

Werkelijk geliefd door ouders

‘Mijn zus Roos en ik,’ zegt dochter Jeanny in 2016, ‘zijn door onze ouders werkelijk geliefd. Ik kan niet anders zeggen dan dat het, ondanks het zware leed dat ons gezin heeft getroffen, een grote eer is geweest Louis Salomon en Yvonne Salomon-Mertens als ouders te hebben gehad. Een heel grote eer.’

Broer Max Salomon en zijn gezin

Op 20 mei 1942 zijn tien notabele leden van de Joodse gemeenschap gearresteerd als represaillemaatregel vanwege het verwijderen van de bordjes met het opschrift ‘Voor Joden verboden’ door onbekenden. Onder hen de koopman Max (Marcus) Salomon. Na enkele dagen wordt Max met twee anderen, Eduard von Geldern en Salomon Brünn, vrijgelaten. Voor deze drie werden anderen gearresteerd, waaronder zijn broer Louis. Broer Max Salomon wordt op 13 oktober 1942 opnieuw gearresteerd en ditmaal met het hele gezin –

inclusief zijn echtgenote Sophie, hun zonen Bernard, Manus (roepnaam Emiel of Miel), Louis en dochter Rosalie (ook wel Roos genoemd) – gedeporteerd naar doorgangskamp Westerbork. De kinderen zijn in juni 1943 met het zogenoemde kindertransport uit Vught via Westerbork op transport gesteld naar vernietigingskamp Sobibor. Het 68ste transport van Westerbork naar Sobibor op dinsdag 8 juni 1943 telde 3017 personen, en daarmee is dit het transport met het hoogste aantal gedeporteerden in de periode 15 juli 1942 tot en met 13 september 1944. De ouders blijven acht maanden in Westerbork. Daar zullen zij hun broer en oom Léonard Salomon hebben ontmoet die van 11 november 1942 tot 4 mei 1943 in Westerbork zit voor hij naar Sobibor wordt gedeporteerd. Een maand later, op 8 juni, worden ook Max, zijn vrouw Sophie en hun kinderen Bernard en Louis op transport gesteld naar vernietigingskamp Sobibor. Deze trein komt op 11 juni 1942 aan in Sobibor. Meteen na aankomst wordt iedereen vermoord. Max is dan 45, Sophie 38, Bernard 13 en Louis 7 jaar oud. Hun oudste dochter Rosalie en zoon Manus zijn eerst naar Auschwitz en van daaruit naar Bergen-Belsen gedeporteerd. Zij hebben de oorlog overleefd. Na de oorlog emigreren zij naar Canada.

[Karels]

Handel in manufacturen

Max Karels is getrouwd met Paulien Hertz. Ze hebben een manufacturenwinkel in de Wolfstraat 12. Daar wonen ze ook, met hun zonen Julien (roepnaam Jules) en Louis Robert. Julien werkt als winkelbediende, Louis Robert is afvalsorteerder. Op 2 oktober 1942 worden de Karels gearresteerd. Max, Paulien

en Julien maken op 2 november 1942 deel uit van een transport naar Auschwitz. Drie dagen later worden ze daar vermoord, waarschijnlijk vlak na hun aankomst. Louis Robert wordt op 16 februari 1943 naar Auschwitz gedeporteerd, waar ook hij na zijn aankomst op 20 februari wordt vermoord.

Deportatie

Louis Karels, de broer van Max, woont in de Zakstraat op huisnummer 6. Hij verkoopt kruidenierswaren op de markt. Louis leeft gescheiden van de rooms-katholieke Maria van der Venne. Zijn zoon Edmond is waarschijnlijk vanwege dit gemengde huwelijk niet opgepakt. Hij verblijft bij zijn moeder en overleeft de oorlog. Louis maakt deel uit van de arrestatie op 25 augustus 1942 van de eerste grote groep Joodse mannen in Limburg, en komt via Westerbork in Auschwitz terecht. Daar wordt hij op 31 augustus 1942 vermoord. Het weinige dat bekend is over het gezin Karels, komt van de nicht van Max, Carla Pirnay-Karels. Haar ouders vluchten met de 18 maanden oude baby Carla naar Zuid-Frankrijk, en vervolgens naar Zwitserland. Na 1945 keert het gezin Karels terug naar België. Carla is dan zes jaar oud.

[Wajnkowski]

Een bijzondere vriendschap: Harald en Lieske

Bernhard en Frieda Wajnkowski vluchten in 1933 met hun zoon Harald vanuit het Duitse Hamborn naar Maastricht. Zij horen vermoedelijk bij de groep vluchtelingen die zich in 1933 meldt bij het klooster Severen in Amby. Daarna vestigen ze zich in de Kleine Stokstraat 1. Het is een ruim huis met

verschillende verdiepingen. Op dit adres wonen ook de weduwe Johanna Os-André en haar kinderen Simon en Mieneke. Op 28 oktober 1938 krijgen Bernhard en Frieda een dochtertje: Iza.

Samen lezen in de veranda

Op 24 augustus 1942 wordt de familie Wajnkowski opgeroepen zich te melden in de Professor Pieter Willemsstraat. Vanaf dit moment verschillen de bronnen over wat er met de leden van dit gezin gebeurt. Het hele gezin gaat op transport naar Westerbork, maar Frieda (in verwachting) en de kinderen mogen (diezelfde dag nog) terug, zegt de Joodse Raadcartotheek van Westerbork. Een andere versie stelt dat Bernhard de volgende dag op transport naar Westerbork wordt gezet en dat Frieda vanwege haar zwangerschap samen met kinderen Harald en Iza in Maastricht mag blijven.

Dat laatste zou ondersteund kunnen worden door een schrijven op 26 augustus 1942 van de Maastrichtse commissaris van politie aan de officier van justitie. De eerste meldt: “Hierbij heb ik de eer u edelachtbare te doen toekomen een lijst van Joodsche personen welke op den 25-sten augustus 1942 te Maastricht zijn aangehouden en overgegeven aan de Sicherheitspolizei, om op transport te worden gesteld naar Westerbork (Dr.)” Op de bijgevoegde lijst staan als nummer 90 doorgestreept Sara F. Wajnkowski-Piotrkowski, Kleine Stokstraat 1 met de aantekening “proces-verbaal, moeder ziek”. Op nummer 92 staat Harald (zelfde adres) met aantekening “12 jaar”. Op nummer 92 staat Iza Wajnkowski (zelfde adres) met bij haar naam genoteerd: “3,5 jaar”. Daaruit zou geconcludeerd kunnen worden dat Frieda Wajnkowski die dag dus niet op transport is gezet.

Hoe dit ook zij, Frieda en de kinderen trekken na de 26ste augustus 1942 in bij het echtpaar Davids, aan de Hoofdstraat 36 in Amby. Lieske Slangen is tijdens de Tweede Wereldoorlog bevriend met Harald en woont een paar huizen

verderop. Ze herinnert zich hoe ze samen lezen in de veranda bij haar thuis, want dat doen ze allebei graag. Annie, het zusje van Lieske, speelt graag met Iza. Harald en Iza zijn kind aan huis bij dit gezin.

Transport 74 naar Auschwitz

Op 12 november 1942 moet Frieda zich melden bij inspecteur Kraay. Hoewel hij lid is van de gemeentepolitie en meehelpt aan de verdrijving van de Joden, zorgt hij ook voor valse paspoorten en uitstel van transport. Zo stelt hij vast dat Frieda te zwak is voor transport. Zeven dagen later wordt in Maastricht dochter Stella geboren, die al na één dag, op 20 november 1942, overlijdt.

Op 9 april 1943 wordt Frieda opnieuw gearresteerd en moet zij samen met haar twee kinderen op transport naar Westerbork. Vanuit daar worden zij samen met vader Bernhard gedeporteerd naar Auschwitz. Dat gebeurt op 31 augustus 1943. Onmiddellijk na aankomst worden ze vermoord.

[Kaufmann]

‘Winkelzaak in electrotechnische artikelen met reparatie-inrichting’

Salomon Kaufmann, ook wel Sally genoemd, is afkomstig uit het Duitse Hüls bij Krefeld. Zijn ouders Lazarus en Paula hebben nog een zoon: Walter.

Salomons vader is veehandelaar. In 1936 trouwt Salomon met Betty Davids, ook uit Hüls. Door de toenemende haat tegen de Joden in Duitsland besluit het echtpaar in maart 1938 naar Amby te verhuizen, in die tijd een dorpje bij Maastricht. Hierdoor verliezen ze hun Duitse nationaliteit en worden ze stateloos.

Naar de Professor Pieter Willemsstraat

In Amby begint Salomon een ‘winkelzaak in electrotechnische artikelen met reparatie-inrichting’. In 1939 verhuizen ook Salomons en Betty’s ouders naar Amby. Broer Walter gaat in Amsterdam wonen. In april 1940 sterft vader Lazarus in Maastricht. Zijn weduwe vertrekt naar haar zoon Walter. Op 25 augustus 1942 worden Salomon en Betty in Amby gearresteerd, met een bus opgehaald en naar de school in de Professor Pieter Willemsstraat in Maastricht gebracht. Dit is het verzamelpunt voor alle Limburgse Joden die de dag ervoor zijn opgeroepen.

Duitse werkkampen

Rond middernacht lopen ze gezamenlijk naar het station. Van daaruit worden ze met een personentrein naar station Hooghalen gebracht. Vanuit Hooghalen moeten ze te voet naar Westerbork; een tocht van zo’n 7 kilometer. Op 28 augustus 1942 worden ze op transport gezet naar Auschwitz-Birkenau (II). Onder de 608 passagiers zijn 208 Limburgers. De trein stopt voortijdig in het Poolse Cosel, zo’n tachtig kilometer voor Auschwitz. Hier worden 78 Limburgse mannen op brute wijze gescheiden van hun vrouwen en kinderen. De mannen, onder wie Salomon Kaufmann, worden verspreid over verschillende Duitse werkkampen om dwangarbeid voor de Duitse industrie te gaan verrichten. De leiding is overigens niet in handen van de SS maar van Albrecht Schmelt, een leider in Opper-Silezië die voor industrialisatie van zijn gebied vijfduizend joodse mannen uit Nederland, België en Frankrijk uit de treinen naar Auschwitz mag halen. In 2016 wordt in Cosel een monument voor de ruim 7000 omgekomen Joodse mannen en jongens onthuld.

Salomons echtgenote Betty Kaufmann-Davids is op 31 augustus 1942, direct na haar aankomst in Auschwitz- Birkenau (II) vermoord. Ze is dan 33 jaar.

Salomon terug in Amby

Salomon werkt onder andere als elektricien en automonteur in kampen als Sakrau, Annaberg, Reigersfeld en Blechhammer. Ziek en uitgemergeld keert hij in juni 1945 terug in Amby. Salomon Kaufmann is een van de weinigen die niet alleen Cosel maar ook ander kampen heeft overleefd.

Salomon hertrouwt in 1946 met Henny van Gelder, die met het laatste transport op 3 september 1944 vanuit kamp Westerbork naar Auschwitz is gedeporteerd. Zij zat op hetzelfde transport als de familie Frank: Otto, Edith, Margot en Anne. Ook Henny heeft de concentratiekampen overleefd. De moeder van Salomon wordt op 64-jarige leeftijd vermoord in Sobibor. Salomons broer Walter is 31 jaar als hij ‘ergens in Midden-Europa’ wordt vermoord.

[Familie Gold]

Vader en zoon Gold

De Pool Icek Gold (ook wel Izaäk genoemd) trouwt in 1926 in Duisburg met Rosa Kempinski. Ze krijgen twee kinderen: Jenny en Siegmund. In 1932 vluchten ze naar Nederland. Tot eind 1938 woont het gezin in de Schoolstraat in Heer. Siegmund gaat er naar de lagere school. 's Zondags neemt hij het stoomtreintje en volgt hij lessen in de synagoge in de Capucijnenstraat. In 1939 verhuist het gezin Gold naar de Rechtstraat 35. Icek verkoopt textiel voor markten en winkels.

Apart onderwijs voor Joden

Siegmund heeft net zijn eerste jaar afgerond aan de openbare HBS aan de Helmstraat als in de zomervakantie van 1941 Duitse verordeningen tegen Joden worden uitgevaardigd. Vanaf dat ogenblik moeten Joodse leerlingen apart worden onderwezen. Ongeveer achttien Joodse leerlingen van het middelbaar onderwijs moeten hun klas verlaten. In oktober 1940 doet de 13-jarige Siegmund zijn bar mitswa.

Joodse les van Louis Gobes

Siegmund moet ter voorbereiding een hoofdstuk uit de Thora, de Parsje, voorzingen en krijgt hiervoor les van godsdienstleraar Louis Gobes. Jenny herinnert zich dat er zinnen in de Tenach staan waarvan meneer Gobes een rood hoofd kreeg. “Dat slaan we over, dat is niet belangrijk,” zei hij dan. Later probeerden broer en zus dit zelf te vertalen, maar meestal werden ze niet veel wijzer. “Wat zou ‘hij bekende haar’ toch betekenen?”

Icek: vermoord in Auschwitz

Als reactie op een aanval op een Duitse militair arresteren de nazi's tien willekeurig gekozen Maastrichtse mannen, onder wie Icek Gold. Hij wordt op 9 september 1941 opgesloten in de Maastrichtse gevangenis en op 11 september 1941 overgebracht naar kamp Amersfoort. Negen mannen keren terug naar Maastricht. Vanwege zijn Joodse afkomst geldt dat niet voor Icek. Zijn vrouw en kinderen wachten op het station tevergeefs op zijn terugkeer. Icek Gold wordt van kamp Amersfoort naar kamp Westerbork getransporteerd en vervolgens op 16 juli 1942 naar Auschwitz gestuurd. Hier wordt hij op 18 augustus 1942 vermoord.

Siegmund: vermoord in Midden-Europa

Siegmund wacht een soortgelijk lot. In november 1942 halen twee Nederlandse politieagenten hem met zijn moeder en zijn zus thuis op. Via de kampen Westerbork, Theresienstadt en Auschwitz komt Siegmund terecht in Gross Rosen. Vanwege de nadering van de geallieerden wordt dit kamp volledig platgebrand. Siegmund moet samen met de rest van de overlevenden naar Buchenwald lopen. Deze, en andere tochten, staan bekend als dodenmarsen, omdat het merendeel van de deelnemers sterft door een combinatie van uitputting, honger en ziekte. Het is niet bekend of Siegmund Buchenwald heeft bereikt. Het Rode Kruis deelt mee dat hij op 2 mei 1945 op 18-jarige leeftijd is vermoord ‘ergens in Midden-Europa’.

[Esther Kozenicki]

Nieuw adres onbekend

Esther Kozenicki wordt geboren in Düsseldorf. Vlak voordat het naziregime aan de macht komt, woont ze daar met moeder Neche Kozenicki-Fessel, vader Joseph en broer Felix. Haar ouders komen beiden uit Polen. Het gezin vlucht naar Maastricht en gaat wonen aan de Wilhelminasingel op nummer 88. Wat we weten over Esther, hebben we van haar jeugdvriendin Catrien Hein-Hardenberg. Esther en Catrien zijn vanaf het eerste jaar klasgenoten op de Stedelijke HBS in de Helmstraat. Als snel worden ze vriendinnen. Catrien leert de Kozenicki's kennen als een gelovig Joods gezin. In de zomer van 1941 krijgt Esther te horen dat ze als Joods meisje niet langer gezamenlijk onderwijs mag volgen met niet-Joodse leerlingen. Vanaf dat moment zit ze niet langer bij Catrien in de klas. Het

gezin Kozenicki behoort tot de eerste groep Joden die wordt opgeroepen om zich op 25 augustus 1942 te melden. Mevrouw Kozenicki-Fessel ontbreekt die dag. Ze is naar het ziekenhuis gebracht. Op 4 november 1942 wordt ze alsnog naar Westerbork gestuurd.

‘Ik kom nooit meer terug’

Joseph, Esther en Felix komen in de avond van 25 augustus aan bij de school in de Professor Pieter Willemsstraat. Catrien heeft de dag bij hen doorgebracht en loopt nu mee naar het verzamelpunt. Esther weet dan al heel zeker dat ze nooit meer terug zullen komen. Hoewel Joseph Kozenicki textielhandelaar is, werkt hij in Westerbork als elektricien. Esther schrijft vanuit Westerbork brieven aan Catrien. Ze mag alleen op 'schrijfdag' corresponderen. Het leven in Westerbork heeft grote invloed op Esther: “Ik heb hier allemaal heel andere ideeën gekregen ... Je zou werkelijk opkijken hoe ik nu over bepaalde dingen denk,” schrijft ze op 16 juli 1943. De moeder van Catrien verbrandt de brieven nadat Catrien ze heeft gelezen. Catrien weet twee brieven van Esther te verstoppen. Vrij snel na de laatste brief krijgt Catrien een adreswijziging met de vermelding: “nieuw adres onbekend”. Het gezin Kozenicki wordt op 20 juli 1943 op het 72ste en laatste transport vanuit doorgangskamp Westerbork naar vernietigingskamp Sobibor gezet. Op 23 juli 1943 wordt het hele gezin daar vermoord, vermoedelijk meteen na aankomst.

[Schmidt]

Het gezin Schmidt: vluchten totdat het niet meer kan

Salomon en Pinie Schmidt wonen in 1932 in het Duitse Oberhausen. Ze hebben vier kinderen: Maks, Erna, Emiel en Wita. De afkeer van Joden is dan al duidelijk tastbaar in Oberhausen. Joodse winkels worden verwoest. Daarom vlucht het gezin in datzelfde jaar naar Maastricht. De Schmidts vestigen zich in de Capucijnenstraat op nummer 96, waar het echtpaar een meubelzaak begint. In 1933 wordt hun jongste zoon David geboren.

Een openhartige liefdesbrief

In de Capucijnenstraat beleven ze een aantal rustige jaren. Wita zit bij Henriëtte Retrot in de klas. Dankzij Henriëtte is bekend dat de meisjes elke dag samen naar school lopen. Wita schrijft een versje in het poesiealbum van Henriëtte. Erna en Emiel gaan naar de Joodse klas als de Duitsers verbieden dat Joodse en christelijke leerlingen samen worden onderwezen. In deze klas zit ook Siegfried Pakula, die verliefd is op Wita en haar in de zomer van 1942 een vurige liefdesbrief schrijft. Iéts heeft hij toch aan de Duitsers te danken, meent hij, en dat is dat zij hen bij elkaar hebben gebracht.

“Ik kon altijd bij haar terecht”

Het gezin Schmidt biedt regelmatig onderdak aan vluchtelingen. Bijvoorbeeld aan Morris Schnitzer, een neef van de familie Schmidt. Hij zegt over moeder Pinie, die hij Gusta noemt: “Moeder Schmidt, Gusta heet ze, is een mooie en lieve vrouw, ik kon altijd bij haar terecht en een keer heeft ze mij opgezocht in een opvangkamp in Rotterdam. Dat is in 1938. Zij heeft de hele dag door het kamp gelopen op zoek naar mij.”

Naar Westerbork...

De bezoeken van Morris aan het gezin Schmidt houden abrupt op als hij via België en Frankrijk vlucht voor de nazi's. Op 11 november 1942 wordt het gezin Schmidt gearresteerd door een Maastrichtse inspecteur van politie. Het hele gezin wordt op transport gezet naar doorgangskamp Westerbork. De twee oudste zoons, Maks en Emiel, worden op 16 februari 1943 naar Auschwitz gestuurd. Maks wordt daar na tweeënhalve maand op twintigjarige leeftijd vermoord. Emiel wordt op 30 november 1943 vermoord. Hij is negentien. Vader, moeder, Erna, Wita en David gaan op 18 mei 1943 met transport 12 naar Sobibor. Op 21 mei 1943 worden ze daar allemaal vermoord.

Liefdebrief heeft nooit zijn bestemming bereikt

De liefdesbrief van Siegfried Pakula wordt lang na de oorlog teruggevonden in het voormalige huis van Siegfried Pakula in de Landweringstraat 13 te Sittard. Wita heeft deze nooit gelezen.

[gezin De Vries]

Laatste Joodse huwelijk in oorlogstijd in Maastricht

Het gezin De Vries woont tijdens de oorlog op het Koningsplein 20B. De Maastrichtse Isidore en de Amsterdamse Mietje Fortuin hebben twee dochters: Bep-Sonja en Carla. Isidore is vleeshandelaar. Voor Joden is het aantrekkelijk om een slagerij, een huidenvellerij of -zouterij te hebben omdat dat bedrijfstakken zijn waaraan voor Joden geen beperkingen zijn verbonden. Isidore De Vries is voorzitter van de Limburgse onderafdeling van de Joodse

Raad. Isidore en Mietje vinden zodra de Duitse dreiging groter wordt een onderduikadres in Brussel. Bep-Sonja gaat met hen mee. In Brussel worden ze gearresteerd. Via het doorgangskamp Mechelen (kazerne Dossin) worden ze op 31 juli 1943 gedeporteerd naar Auschwitz. Op 3 augustus 1943 worden Isidore, Mietje en Bep-Sonja in Auschwitz vermoord.

Laatste Joodse huwelijk

Carla trouwt op 7 augustus 1942 in Maastricht met Paul Sommer. Het is het laatste Joodse huwelijk dat in Maastricht tijdens de oorlog wordt gesloten. Carla en Paul proberen te vluchten naar Zwitserland, maar ze slagen er niet in de Zwitsers-Franse grens over te steken. Ze zwerven door het Franse berggebied en vinden onderdak op het platteland. Zo overleven ze de oorlog.

Naar Amby

Na de oorlog keren Carla en Paul terug naar Maastricht, waar ze geen huis en familie meer hebben. Ze worden opgevangen door het gezin Devries aan de Bosscherweg 185, dat is teruggekeerd na te zijn ondergedoken. Aan de Bosscherweg worden in 1945 Irene en in 1947 Charles geboren. Vervolgens verhuizen Carla en Paul naar Amby, waar Ingrid wordt geboren in 1953.

[gezin Löwenstein]

Alle zes de dochters Löwenstein mogen studeren

Alfred en Hannchen Löwenstein wonen in het Duitse Ahaus, waar ze tussen 1899 en 1914 zeven kinderen krijgen: Bertha, Martha, Else, Regina, Lydia, Max

en Ruth. Hun enige zoon Max overlijdt in 1911 op tweejarige leeftijd. Het echtpaar Löwenstein heeft een groothandel in leer en schoenmakersmaterialen. Ook hebben ze een leerlooierij.

Hun trots

Voor de Löwensteins is de opleiding van hun dochters heel belangrijk. Alle dochters studeren dan ook, wat heel uitzonderlijk was voor die tijd. Zo promoveert Else in de chemie en doet Bertha een secretaresseopleiding in Engeland.

Echtpaar wordt opgepakt

In de *Kristallnacht* van 9 op 10 november 1938 wordt hun winkel vernield en geplunderd. Vanaf dan worden Joden verdreven en vervolgd. In de eerstvolgende weken worden 30.000 Duitse Joden opgesloten in concentratiekampen.

Toch naar Maastricht

Alfred reageert vrij laconiek op een aantal waarschuwingen van omwonenden. De Löwensteins hebben zich altijd ingezet voor de gemeenschap in Ahaus, waardoor ze menen te kunnen rekenen op bescherming van de stad. Toch besluit het gezin naar Maastricht te verhuizen. In het voorjaar van 1939 verkoopt dochter Bertha het woonhuis en de zaak. Net als een aantal andere zussen vertrekt Bertha naar het buitenland. Het echtpaar vestigt zich in de Maastrichter Brugstraat 31. Na de bezetting van Nederland in 1940 wordt het voor de Löwensteins al snel weer gevaarlijk. Het echtpaar wordt opgepakt en vanuit kamp Westerbork naar Sobibor getransporteerd. Ze worden daar bij aankomst op 23 juli 1943 vermoord.

Twee struikelsteentjes

In de Maastrichter Brugstraat liggen twee struikelsteentjes voor het echtpaar Löwenstein. Wat heel uitzonderlijk is: hun zes dochter hebben de oorlog overleefd.

[**Albert en Sybilla Drielsma**; *op 2-4 herziene en door Gemma Drielsma geaccordeerde versie*]

[Albert en Sybilla Drielsma]

“Houden jullie zich allen goed. Wij doen het ook.”

In navolging van zijn ouders in Vaals heeft Albert Drielsma voor de oorlog een slagerij in de Maastrichtse Boschstraat. Ook zijn broer Joep heeft een slagerij, maar dan op de Grote Gracht. Ze staan bekend als de gebroeders Drielsma. Albert trouwt in 1936 met Sybilla Goldstein, ook wel Bila genoemd. Later verhuizen ze met hun slagerij naar de Frankenstraat.

Lid van het Rode Kruis

Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog komen veel gewonde Belgische en Franse soldaten de grens over om in Maastricht verpleegd te worden. Hierbij worden vrijwilligers en verplegers ingezet. Een van hen is Albert, die lid is van het Rode Kruis. Wanneer de Duitsers de slagerij op de Frankenstraat van Albert in beslag nemen, verhuizen Sybilla en Albert naar de Brusselsestraat 43. Dan wordt zijn werk voor het Rode Kruis steeds belangrijker voor hem. Dat is waarschijnlijk ook de reden dat op 12 november 1942 wordt bepaald dat Albert voor onbepaalde tijd is vrijgesteld van arbeidsinzet.

Joods noodhospitaal

Samen met Sybilla krijgt Albert toestemming om een Joods noodhospitaal in te richten voor zieke Joodse ouderen. Albert is een zorgzame, zachtaardige en bescheiden man die bovendien erg creatief is.

Zijn broer Joep en diens echtgenote Mathilde Salomon duiken met behulp van Ger Pisters onder met hun drie oudste kinderen bij Apotheek Schoep op de Grote Gracht. Hun twee jongste kinderen duiken onder op verschillende adressen. Ger Pisters is actief in het verzet en regelt onderduikadressen, voedselbonnen en medische zorg voor de familie Drielsma. Tevens is hij een goede vriend van Albert en eveneens lid van het Rode Kruis. Hij houdt Albert van de onderduiksituatie van het gezin van zijn broer Joep op de hoogte.

Laatste levensteken

De moeder van Sybilla wordt dankzij dokter Mendes de Leon met een zogenaamd besmettelijke ziekte opgenomen in het ziekenhuis Calvariënberg. op deze manier wordt haar leven en dat van vele anderen gered. Dat geldt niet voor Albert en Sybilla. Op 20 oktober 1943 worden ze op transport gezet naar Westerbork. Ger Pisters zorgt voor enige hulp: hij stuurt toiletartikelen en voedsel. Op 16 november lukt het Albert om een kaart uit de trein naar Auschwitz te gooien die hij heeft geadresseerd aan zijn schoonmoeder mevrouw L. Goldstein-Hartog, die op dat moment nog in het ziekenhuis verblijft. Nog niet wetende wat hem en Sybilla te wachten staat schrijft Albert: “Op het moment zitten wij in de trein en zijn wij reuzeflink. Houden jullie zich allen goed. Wij doen het ook.” Dit is laatste levensteken van Albert. Op 19 november 1943 wordt Sybilla in Auschwitz vermoord, Albert op 31 maart 1944.

[gezin Gobes]**Joodse godsdienstleraar**

Louis Gobes is voorganger in de synagoge en als hoofdonderwijzer godsdienst verbonden aan de joodse geloofsgemeenschap in Maastricht. Tevens is hij secretaris van het bestuur van de Joodse gemeente. Hij is getrouwd met Friederieke Nussbaum. Ze hebben twee kinderen die in Maastricht zijn geboren: Elisabeth (6) en Emanuel (4). De ouders van Friederieke wonen bij het gezin Gobes op het Tongerseplein 19A. Als gevolg van het naziregime zijn ze hun kruidenierszaak in Duitsland kwijtgeraakt en naar kamp Buchenwald gestuurd. Onmiddellijk nadat ze daar zijn vrijgelaten, vluchten ze naar hun dochter en schoonzoon in Maastricht.

Geselecteerd voor de gaskamers

Louis, Friederieke en hun kinderen worden op 11 februari 1943 gearresteerd en naar kamp Westerbork gedeporteerd. Op 7 september 1943 komen ze terecht in Auschwitz. Bij aankomst worden Friederieke en de kinderen geselecteerd voor de gaskamers. Op 10 september 1943 worden ze vermoord. Louis wordt nog voor werk geselecteerd. Hij wordt op 31 december 1943 vermoord in Warschau. De ouders van Friederieke maken op 8 april 1943 deel uit van een transport naar kamp Vught. Vanuit Westerbork vertrekken ze op 20 juli naar Sobibor. Daar worden ze op 23 juli 1943 vermoord.

[Gerhard Soesman]

Communistisch verzetsstrijder Gerhard Soesman

Gerhard Soesman zit op de gemeentelijke HBS in de Maastrichtse Helmstraat. Op 9 november 1940 is er al sprake van verzet op deze school. Er wordt een brief gestuurd naar de Ortskommandant met als aanhef: Aan de 'Lumpen Ortskommandant van Maastricht'. In deze brief wordt ook Hitler belachelijk gemaakt. De brief is ondertekend door 'Die Organization tödt Hitler, klas 2a, 3a en 4a'. Onderzoek naar de schrijvers levert niets op. Als straf wordt de school acht dagen gesloten.

Verraden door een infiltrant

Op 24 januari 1942 worden drie leerlingen van de gemeentelijke HBS –Soesman, Hack en Hoppers – opgepakt wegens het verspreiden van het communistische verzetsblad *De Vonk*. De jongens zijn verraden door de infiltrant Engwirda, die werkt voor de *Sicherheitspolizei*. Engwirda kent de communistische beweging van binnenuit. Hij heeft in Spanje met de communistische milite gevochten tegen Franco.

Soesman blijft vastzitten

Soesman, Hack en Hoppers worden overgebracht naar de Duitse politieke gevangenis in de Grote Looiersstraat. Hoppers komt snel vrij. Door bemiddeling van zijn vader wordt Hack na een jaar vrijgekocht. De Joodse, negentienjarige Gerhard Soesman blijft vastzitten. Na achttien maanden wordt hij overgebracht naar kamp Vught. Van daaruit volgt een transport naar Auschwitz. Daar wordt hij op 21 januari 1945 vermoord, nog geen week voor de bevrijding van het concentratiekamp.

[Léon Wesly]

Stilstaan bij de foto van zoon Léon

Léon Wesly woont als driejarig jongetje met vader Emile, moeder Fränzi en zusje Leonie op nummer 49 in de Koning Clovisstraat wanneer in 1942 in Maastricht een begin wordt gemaakt met de systematische arrestatie van Joden. Het verzet besluit om Léon en Leonie elk op een ander adres te laten onderduiken. Ouders Emile en Fränzi Wesly kunnen in Treebeek onderduiken. Omdat de onderduikfamilie van Léon hem ernstig verwaarloost, wordt hij naar het gezin Schmidt in Voerendaal gebracht. Daar ziet hij Leonie weer. Tegen vreemden wordt gezegd dat de ouders van deze kinderen zijn omgekomen tijdens het bombardement van Rotterdam.

Verraad

De hereniging van Léon en Leonie is van korte duur. Kennissen van de vorige onderduikfamilie hebben Léon verraden. In november 1943 doet de *Sicherheitspolizei* een inval. Léon wordt meegenomen en vervolgens naar Westerbork gedeporteerd. Daar verblijft hij vier maanden in het zogenoemde weeshuis. ‘Schwach und ohne Beruf’ staat bij zijn naam vermeld als de vierjarige Léon op 8 februari 1944 op transport wordt gezet naar Auschwitz. Hij is mogelijk op 11 februari gestorven tijdens de reis. Of hij is meteen na aankomst in Auschwitz vermoord. Emile, Fränzi en Leonie overleven de oorlog. Het echtpaar Wesly krijgt nog drie kinderen: Benoit, Augusta-Tova en Jenny. Léon blijft een belangrijk onderdeel van het gezin. Vader Emile Wesly blijft iedere avond voor het slapengaan even staan bij de foto’s van Léon, en bij die van zijn eveneens vermoorde zus en moeder. Alle foto’s hebben een prominente plaats in huize Wesly.

[Het gezin Moszkowicz; versie 31 maart 17.00 met inlas]**Het gezin Moszkowicz: alleen Max keert terug naar Maastricht**

In 1933 vluchten Abraham en Feiga Moszkowicz naar Nederland vanwege het opkomende antisemitisme in het Duitse Essen. Hun kinderen Max en Helga zijn dan acht en twee. Het gezin wordt opgevangen door het comité voor hulp aan Joodse vluchtelingen. Op 22 maart 1940 wordt Joop Moszkowicz geboren. Het gezin vestigt zich in een woning in de huidige Ambyerstraat Zuid.

Waarschijnlijk kiezen Abraham en Feiga voor Amby omdat hier een minder streng toelatingsbeleid geldt voor Joden. Ook kunnen ze zonder vergunning zelfstandig een beroep uitoefenen. Abraham opent een stoffenzaak en verkoopt textielstoffen. Later verhuist het gezin naar Grote Gracht 4.

Vermoord en dwangarbeid

In Nederland wordt het gezin Moszkowicz op 25 augustus 1942 gearresteerd en op transport gezet naar Westerbork. Daar blijft het gezin een maand. Dan volgt de reis naar Auschwitz. Bij aankomst in het concentratiekamp op 24 september 1942 worden Feiga, Helga en Joop meteen vermoord. Abraham en Max worden geselecteerd voor dwangarbeid. Abraham moet in het extern commando Ebensee, een buitenkamp van Mauthausen, in de tunnels voor raketbouw werken. Abraham overlijdt op 15 april 1945 in concentratiekamp Ebensee, een kleine maand voor de bevrijding van het kamp door de Amerikanen. Van de honderd mensen die tussen 28 augustus en 10 november 1942 zijn gedeporteerd, blijft er maar één over: Max. Hij overleeft de kampen Auschwitz en Mauthausen.

Eerst winkelier, dan advocaat

Na de bevrijding in 1945 keert de achttienjarige Max terug naar Maastricht. Hij

heeft als enig gezinslid het naziregime overleefd. Het katholieke gezin Bessems uit Amby neemt Max op als pleegzoon. Op 5 oktober 1948 trouwt Max met Berthe, de dochter uit dit gezin. Ze krijgen vier zonen: David, Max jr., Robert en Bram. Max en Berthe beginnen een garen- en bandwinkel. De winkel loopt goed. Er worden zelfs filialen geopend. Maar Max zoekt naar een meer intellectuele uitdaging. Hij voltooit in één jaar zijn gymnasiumopleiding, die hij vanwege de oorlog moest afbreken. Dan gaat hij rechten studeren in Nijmegen. Berthe zorgt voor de winkels. Na zijn studie vestigt Max zich als advocaat in Maastricht. Hij maakt al snel naam.

Vanwege zijn ervaringen verdedigt Max Moszkowicz sr. geen mensen die beschuldigd worden van oorlogsmisdaden. Dat betekent overigens niet dat hij overtuigd is van de intrinsieke slechtheid van de mens. “Ik geloof dat de mens van nature veel minder slecht is dan men denkt.” Zij die tot een tegennatuurlijke daad als het doden van een medemens in staat zijn, moeten ziek zijn en verdienen hulp, meent hij.

Max Moszkowicz heeft nooit met zijn kinderen over de oorlog kunnen praten.

[Servatius Ritzen]

Vlak voor de bevrijding doodgeschoten op het Vrijthof

Het gezin Ritzen woont in een pand dicht bij de schouwburg, Achter de Comedie 2. Daar woont het gezin Ritzen. Vader Servatius is opzichter van schouwburg de Bonbonnière. Als de Duitsers Maastricht bezetten, neemt SIPO-leider Max Ströbel zijn intrek op de begane grond van de schouwburg. Waarschijnlijk omdat hij Servatius niet vertrouwt. Ströbel heeft al regelmatig

invallen gedaan in de schouwburgkelders, maar hij vindt geen belastend materiaal tegen Servatius. In de Bonbonnière vinden bijeenkomsten van nazi's plaats. Servatius speelt de informatie die hem tijdens die bijeenkomsten ter ore komt waarschijnlijk door aan het verzet. Daarnaast wordt zijn woning gebruikt als doorgangshuis.

Op het Vrijthof klinkt een schot

Op 4 september 1944 rijdt Max Ströbel in een open auto over het Vrijthof. Hij ziet Servatius praten met een kennis. Ströbel stopt ter hoogte van restaurant Monopole en vraagt aan Servatius hoe het met hem gaat. Meteen daarop schiet hij Servatius in zijn buik. Na te zijn binnengebracht in het politiebureau, wordt Servatius met een ambulance naar ziekenhuis Calvariënberg vervoerd. Daar ligt hij volgens de overlevering in bed met een oranje bloem in zijn hand. Op 14 september 1944, de dag dat Maastricht wordt bevrijd, overlijdt de 56-jarige Servatius aan een bloedvergiftiging. Hij heeft nooit gesproken over zijn betrokkenheid bij het verzet.

[Victor Hertzdahl; versie 31 maart 17.15]

Ondernemer uit Sittard

Victor Hertzdahl is op 3 augustus 1887 in Sittard geboren. Eenmaal volwassen wordt hij directeur van het kledingwinkelbedrijf Wolf & Hertzdahl. Samen met zijn broer Sylvain is hij verantwoordelijk voor de vestigingen in Heerlen, Maastricht en Sittard plus het confectieatelier. Na zijn huwelijk in 1919 woont Victor met zijn echtgenote Marie en hun kinderen Thilly en Karel in de

Stationsstraat 31. Als de situatie eind jaren '30 steeds grimmiger wordt, overweegt hij om met zijn gezin naar Amerika te vluchten. Uiteindelijk besluit hij toch in Maastricht te blijven omdat hij zijn personeel, gezien de moeilijke omstandigheden, niet in de steek wil laten. Op 21 mei 1942 pakt de *Sicherheitspolizei* Victor op. Hij is een van de mannen – vooral vooraanstaande Joden – die worden getroffen door de eerste arrestatie van tien Joden in Limburg. De actie is een ongekend felle reactie op een protestactie: het weghalen van een bord met de tekst 'Verboden voor Joden' uit het Maastrichtse stadspark. Zijn familie probeert hem nog vrij te krijgen. De *Sicherheitsdienst* (SD) is bereid Victor te laten gaan, mits zijn zoon Karel diens plaats inneemt. Victor weigert. Twee maanden na zijn arrestatie wordt Victor op 16 juli 1942 vanuit kamp Amersfoort via Westerbork naar Auschwitz getransporteerd. Daar wordt hij op 30 september 1942 vermoord. Victor is dan 55.

Marie overleeft Auschwitz

Victors echtgenote en kinderen proberen tevergeefs naar Zwitserland te vluchten. Ze gaan naar Brussel en worden daar verraden. De kinderen weten te ontkomen en vinden een onderduikadres in Smeermaas. Marie wordt via kamp Mechelen (kazerne Dossin) op 19 april 1943 naar Auschwitz-Birkenau (II) gedeporteerd. Marie overleeft de ontberingen in Auschwitz. Na de oorlog wordt ze herenigd met haar kinderen Thilly en Karel.

Spioneren voor de Nederlandse Inlichtingendienst

Ernst Berets is getrouwd met de Duitse Adèle. Ze hebben een grossiersbedrijf in groenten en fruit in Krefeld. Ernst is al in Duitsland bezig met verzetsactiviteiten. Hij spioneert en brengt rapport uit aan het Nederlands consulaat. Daarbij gaat het om informatie over industriële en militaire installaties, maar ook over aantallen militairen. Als hun grossiersbedrijf in de

Kristallnacht van 9 op 10 november 1938 wordt vernietigd, vluchten Ernst en Adèle naar Venlo. Daar begint Ernst in de Vleesstraat een bibliotheek. Later verhuizen ze naar Maastricht, waar Ernst zijn bibliotheek uitbreidt met een tijdschriftenwinkel in de Dominicanerstraat. Adèle heeft een bibliotheek in hun woonhuis: de Wycker Brugstraat 56. In Maastricht gaat Ernst door met zijn verzetsactiviteiten. Regelmatig bezoekt hij een café in het Belgische Welkenraedt. Daar hoort hij treinmachinisten uit over Duitse troepenbewegingen. Deze informatie gaat, zo is pas na het openbaar worden van de processtukken gebleken, via de Nederlandse Inlichtingendienst naar de Britse geheime dienst. Berets zelf heeft waarschijnlijk gedacht dat zijn informatie niet verder kwam dan de Nederlandse Inlichtingendienst.

Op 18 mei 1940 wordt Ernst opgepakt tijdens een bezoek aan zijn moeder in Amsterdam. Hij wordt beschuldigd van spionage en hoogverraad tegen Duitsland. Na een jaar in voorarrest gaat Ernst naar de gevangenis in Münster. Dan wordt hij naar de Kingelpütz-gevangenis in Keulen gebracht. Die is berucht vanwege de martelingen die er plaatsvinden. In augustus 1942 wordt Ernst overgebracht naar de gevangenis in Berlijn-Tegel. Ondanks de slechte behandeling stelt hij het thuisfront gerust: “Du brauchst dich um mich keine Sorgen zu machen. Ich habe noch immer Sorgen um euch.”

Showproces in Berlijn eindigt in Auschwitz

Tijdens zijn rechtszitting in Berlijn op 24 augustus 1942 wordt sterk benadrukt dat Ernst Joods is. Hij wordt veroordeeld tot vijf jaar gevangenisstraf met aftrek van voorarrest. In december 1942 wordt Ernst overgebracht naar Auschwitz. Daar overlijdt hij op 18 januari 1943 aan hartzwakte. Dat staat tenminste in het overlijdensregister. Waarschijnlijk is Ernst rond 8.00 uur 's ochtends doodgeschoten door kampbeul Walther Quakernack. Ook de moeder van Ernst is vermoord, evenals zeven van zijn broers en zussen. Alleen de oudste en de

jongste hebben de Shoah overleefd. Dat geldt ook voor zijn echtgenote Adèle en hun twee kinderen.

[David Leo Cahn]

Joodse oranje verzetsstrijder

David Leo Cahn groeit op in Maastricht, waar hij met zijn ouders boven de slagerij in de Lenculenstraat op huisnummer 9 woont. Later zet hij dit familiebedrijf voort. Tijdens de oorlog is David Leo actief in het verzet. Hij werkt mee aan de totstandkoming van het illegale blad *De Oranje Koerier*. De eerste uitgave verschijnt op 1 november 1941. Op 20 november volgt de tweede en meteen laatste uitgave want de medewerkers van het blad worden verraden door de infiltrant Engwirda. Die is tegelijkertijd informant voor de nazi's en vertrouweling van het verzet omdat hij tot de oud-Spanjestrijders behoort. Deze strijders trokken eind jaren dertig van de vorige eeuw naar Spanje om te strijden tegen Franco. De medewerkers van het blad worden op 27 november gearresteerd. Op 17 april 1942 wordt de doodstraf geëist tegen drie van hen. Bijna allemaal worden ze uiteindelijk via doorgangskamp Westerbork naar concentratiekamp Neuengamme getransporteerd.

David Leo is ook lid van het Oranje Verzet. Hoewel hij ontsnapt aan het verraad van Engwirda, wordt hij op 22 mei 1942 toch gearresteerd. Engwirda werkt als informant voor de nazi's en wordt door het verzet vertrouwd omdat hij tot de oud-Spanjestrijders behoorde. Deze strijders trokken eind jaren dertig van de vorige eeuw naar Spanje om te strijden Franco.

Vermoord op achttienjarige leeftijd

David Leo Cahn wordt toegevoegd aan de groep van tien vooraanstaande Joden die slachtoffer worden van de eerste grootschalige arrestatie van Joden in Limburg. Dit vanwege het moedwillig weghalen van borden met de tekst “Verboden voor Joden”. David Leo wordt op 16 juli 1942 vanuit kamp Westerbork op transport gezet naar Auschwitz. Nog voor de eerste razzia in Maastricht op 25 augustus 1942 wordt de achttienjarige verzetsstrijder daar op 14 augustus vermoord.

De Kleine Stokstraat 1: een huis met een trieste geschiedenis

Op 16 oktober 1912 trouwt Salomon Os uit Venlo met Johanna André uit Maastricht. Salomon is rangeerder, Johanna werkt als dienstbode en heeft al een zoon: Mauritz. Salomon en Johanna krijgen samen vier kinderen: Bernard, Michiel, Simon en Maria, die Mieneke wordt genoemd. Michiel sterft als hij twee jaar is. In 1930 overlijdt Salomon. De kinderen Os groeien op in Maastricht. Mauritz trouwt en Bernard vertrekt naar Rotterdam. Johanna woont dan in de Kleine Stokstraat 1 met Simon, die later bakker wordt, en Mieneke. Johanna's zussen Bertha en Celine met haar dochter Leneke wonen daar ook.

Brief uit kamp Westerbork

Dan volgt de oorlog. Op 21 augustus 1942 schrijft Bernard een brief vanuit kamp Westerbork aan zijn nichtje Leneke en tante Celine. De brief gaat over het leven in het kamp. “Ja, ik vind het erg al zo lang van mijn vrouw en kind af, maar enfin we zullen maar moed houden,” schrijft hij op 21 augustus 1942. Hij stuurt ook een foto van een huwelijk in werkkamp Linde in Zuidwolde. In de brief doet Bernard ook de groeten aan zijn moeder. Of Leneke en Celine die nog hebben kunnen overbrengen aan Johanna, is onbekend. Enkele dagen na het

schrijven van de brief worden Johanna, Bertha, Simon en Mieneke namelijk gearresteerd.

Onder escorte over de Sint-Servaasbrug

Op 25 augustus 1942 staat de twaalfjarige Pierre Lumens op de hoek van de Kleine Stokstraat en de Maastrichter Brugstraat, vlak bij het huis van de familie Os-André. In zijn herinnering is het ergens tussen twaalf en één uur wanneer hij ziet hoe Mieneke Os en haar broer Simon ‘op klaarlichte dag’ door de Nederlandse politie gedwongen worden samen met honderd andere Maastrichtse Joden over de Sint-Servaasbrug in de richting van het station te lopen.

Naar de Professor Pieter Willemsstraat

Vervolgens gaan allen naar de school aan de Professor Pieter Willemsstraat, de verzamelplaats voor te deporteren Joden. Pierre herkent Mieneke en Simon Os. Mieneke huilt niet, maar haar houding is terneergeslagen, zal hij later zeggen. De rol van de Nederlandse politie is overigens uitgesproken. Duitse militairen of agenten ontbreken bij deze gedwongen tocht door de Maastrichtse binnenstad, op weg naar deportatie naar kamp Westerbork.

Van kamp Westerbork via Cosel naar Auschwitz

Johanna, Bertha, Simon en Mieneke vertrekken op 28 augustus 1942 vanuit kamp Westerbork naar Auschwitz. De trein stopt in Cosel, zo’n 80 kilometer voor Auschwitz. Daar worden alle Joodse mannen tussen de vijftien en vijftig, onder wie Simon Os, met geweld van hun vrouwen en kinderen gescheiden. Vervolgens worden ze uit de trein gehaald en naar verschillende werkkampen getransporteerd om dwangarbeid voor de Duitse industrie te gaan verrichten.

Johanna, Bertha en Mieneke: onmiddellijk vermoord

Na de stop in cosel gaat de deportatietrein met onder andere Johanna (57 jaar), Bertha (55 jaar) en Mieneke (16 jaar) verder naar Auschwitz. Bij aankomst op 31 augustus 1942 worden ze onmiddellijk vermoord.

Celine mag terug naar Maastricht

Bernard wordt op 28 februari 1943 in Auschwitz vermoord. Simon Os is op 30 april 1943 ‘ergens in Midden-Europa’ vermoord. Op 6 juni 1943 wordt Carolina Stella, het dochtertje van Bernard, op kindertransport gezet van kamp Vught naar kamp Westerbork. Moeder Jeannette gaat ook naar kamp Westerbork. Carolina Stella overlijdt daar op 8 juni 1943. Ze is dan nog geen drie jaar oud. Jeannette wordt op 16 juli 1943 vermoord in vernietigingskamp Sobibor. Celine, de zus van Johanna Os-André, zou met haar dochter Leneke zijn ondergedoken. Celine wordt op 31 maart 1944 gearresteerd en naar kamp Westerbork gebracht. Na ruim zes maanden mag ze terugkeren naar Maastricht.